

Marija Nedveš

UGO PELLIS I TALIJANSKI JEZIČNI ATLAS

Pregledni rad
Review article

UDK811.131.1'286(084.42)

U međuratnom razdoblju prošloga stoljeća počela je priprema za Talijanski jezični atlas (*Atlante Linguistico Italiano*). Začetnik toga kolosalnoga djela bio je talijanski lingvist, inače rodom iz Labina, Matteo Giulio Bartoli, profesor na Sveučilištu u Torinu, osnivač neolingvistike koji je iz općepoznatih razloga neolingvistima tražio da sakupljač građe bude samo jedan. Naime, dijalekatna podjela Italije i nadasve granice između dijalekata, mogle bi biti proizvoljne, ako dva ispitivača nemaju isti način ispitivanja i zamjećivanja jezičnih pojava. To bi moglo dovesti do pojave "dijalekatnih granica" i tamo gdje u stvarnosti ne postoje. Suosnivač je bio prof. Giulio Bertoni, redoviti profesor Sveučilišta u Torinu.

Teret iscrpljujuće obveze anketiranja informanata pao je na Uga Pellisa, prvorazrednoga školovanoga lingvistu, osnivača Furlanskoga filološkog društva u Udinama, koji je punih 18 godina, od 1925. pa do svoje smrti 1943., prikupljao građu. Upitnik je obuhvaćao opći i posebni dio te morfološki dodatak na oko 17000 kartica u ukupno osam svezaka. Mreža se upitnika prostirala na Italiju, pa i na Istru, tada pod Italijom. Prvih sedam svezaka Talijanskoga jezičnog atlasa objavljeno je 1995., 1996., 1997., 1999., 2001., 2003. i 2008. Konačna naklada temelji se na izvornom Pellisovu prikupljenom materijalu. Zbog guste mreže punktova i velikog broja pitanja na njemu se još uvijek radi.

Ključne riječi: Talijanski jezični atlas - *Atlante Linguistico Italiano* - ALI, neolingvistika, arealna lingvistika, lingvistička geografija, upitnik, punkt, informator

Tridesetih godina prošloga stoljeća, u 35 mjesta na području Istre i Dalmacije izvršeno je lingvističko istraživanje vokabulara u sklopu izdavanja Talijanskoga jezičnog atlasa. Začetnik kolosalnog djela bio je Istranin Matteo Bartoli, profesor na Sveučilištu u Torinu, osnivač neolingvistike koji je iz opće poznatih razloga neolingvistima tražio da sakupljač građe bude samo jedan. Teret iscrpljujuće izvedbene obveze pao je na Uga Pellisa, prvorazrednoga lingvistu, osnivača Furlanskoga filološkog društva u Udinama koji je od 1925. pa do svoje smrti 1943. prikupljao građu.

Ugo Pellis, lingvist, književnik i fotograf, rodio se 9. listopada 1882. u San Martinu di Terzo d'Aquileia u skromnoj obitelji, a prvo je obrazovanje stekao u Fiumicellu d'Aquileia, *Flumisel* na furlanskome. Nakon što je s odličnim uspjehom završio gimnaziju Staatsgymnasium u Gorici primivši maturalsnu svjedodžbu s pohvalnicom 1903./1904., pohađao je Sveučilište u Innsbrucku, te je nakon završenih studija romanske i germanske filologije u Beču diplomirao s izvrsnim uspjehom 1907./08. i to među omiljenim učenicima Theodora Gartnera, čuvenoga znanstvenika čiji je predmet posebnoga istraživanja bio baš ladinski, te se posvetio profesorskomu radu. Započinje podučavati na Gimnaziji u Kopru 1907., gdje ostaje do 1912. Nastavlja svoju aktivnost profesora književnosti na Gimnaziji "Petrarca" u Trstu do 1925. kada je oslobođen predavanja ministarskim dekretom. Tom godinom završava njegovo iskustvo na polju obrazovanja jer se u potpunosti predaje izvanrednoj "avanturi" prikupljanja građe za Atlas.

Njegova prva lingvistička rasprava potječe iz 1907. za časopis *Le Nuove Pagine*, povremenik književnosti i povijesti furlanskoga kraja u izdanju Giovannija Lorenzonija, nastavak slavni "Pagine Friulane" Domenica Del Bianca. Radilo se o etimološkim bilješkama nekoliko furlanskih riječi.

Njegova prvorazredna lingvistička i filološka stručna sprema, odlično poznavanje modernih jezika, posebice njemačkoga i nadasve spremnost da najprimjerenije definira i sistematizira metodološke aspekte istraživanja, plodno su se objedinili i izostrili u daljnjim godinama učenja i rada. Njegovo je prvo sustavno znanstveno djelo *Il Sonziaco* (1909. –1910.), istraživanje iz deskriptivne fonetike i izlaganje povijesne fonetike koje postaje oglednim primjerom znanstvenoga opisa materinskoga govora znanstvenika.

U drugim esejima i studijama Pellis je, potom, istraživao područje opsežne lingvističke problematike u didaktičke svrhe. Objavljuje razne članke iz filologije, etimologije, dijalektologije, književne kritike, prijevode i lingvističke bilješke.

"Takvo je proučavanje stalno bilo popraćeno živim i originalnim književnim stvaranjem na furlanskom, obilježeno tankočutnim pjesništvom i intenzivnom ljubavlju za "dijalektalnim" izričajem rodnoga kraja, pažljivim i ponekad učenim promišljanjima o najčešćim osjećajima, uvijek obilježenim tankočutnošću i duhovnom ozbiljnošću, crte koje je uostalom odražavao i u znanstvenome radu"¹ (Corgnali 1943: 183).

Pored Pellisove glotološko-filološke znanstvene aktivnosti koja je primarna, furlanska povijest književnosti dvadesetoga stoljeća ne može izostaviti njegovu pjesničku produkciju, iako kratku, koja je snažna i osobna.

Desetak godina nakon njegove prerane smrti dio njegova književnoga stvaralaštva na furlanskome objavljuju, pod naslovom *Scritti friulani scelti*, njegovi prijatelji Tito Brusino i Gianfranco D'Aronco. U sjajnim stihovima, krajnje finoće i nježnosti, izvrsno se izražava Pellisova poetska duša.

"Tako je istaknut jedan vid Uga Pellisa koji je mogao biti znan njegovim malobrojnim i intimnim prijateljima, osim dakako gospođi Neldi koja mu je bila jedinstvenom družicom po inteligentnom, odanom, nježnom razumijevanju njegove duše tijekom trideset pet godina koliko su živjeli zajedno i u kojima mu je ona znala pružiti mnogo dana prožetih suncem".

Pellis 1920. postaje jednim od osnivača, zajedno s Chiurlom i Lorenzonijem, a potom i prvim predsjednikom Furlanskoga filološkog društva (Società filologica friulana) "Graziadio Isaia Ascoli" i u toj funkciji ostaje do 1923.

Pellis se zauzeo kako bi Furlansko filološko društvo postalo začetnikom kolosalnoga djela nacionalnog interesa, Talijanskoga jezičnog atlasa (*Atlante Linguistico Italiano*). Na petoj godišnjoj skupštini Furlanskoga filološkog društva "G. I. Ascoli" u Gradischi d'Isonzo 26. listopada 1924., jednoglasno je bilo usvojeno osnivanje Uređivačkog odbora Atlasa nakon sjajnoga govora G. Bertonijsa. Sačinjavali su ga sljedeći članovi: prof. Matteo Bartoli i prof. Giulio Bertoni, redoviti profesori Sveučilišta u Torinu, kao urednici; prof. Ugo Pellis, kao skupljač građe; prof. Vittorio Bertoldi kao zamjenik skupljača i prof. Ercole Carletti, kao financijski direktor. Taj je Odbor bio autoriziran da samostalno obavlja svoju aktivnost, izvještavajući Upravni odbor i odgovarao je za svoj rad Ministarstvu prosvjete i Generalnoj skupštini članova.

Znanstvenik je na poziv Istranina, Mattea Giulija Bartolija (Labin, 1873. – Torino, 1946.), učenika W. Meyer Lübkea, Hübschmanna, Gilliérone, Ascolija, redovitog profesora na katedri Komparativne povijesti klasičnih i romanskih jezika na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Torinu, osnivača Atlasa, započeo suradnju na njegovoj pripremi.

¹ Prijevod autorice.

Bartoli, koji nije prihvatio mladogramatičarsko učenje o beziznimnosti fonetskih zakona, zasnovao je neolingvistiku ili specijalnu lingvistiku dvadesetih godina prošloga stoljeća i obogatio geolingvistiku novom disciplinom.

"Bartolijevo se učenje svjesno stavlja u opoziciju prema mladogramatičarima i njihovim krutim zakonima, pa u središte lingvističkih istraživanja postavlja geografsku rasprostranjenost jezika; uzrok lingvističkih promjena vidi u krajnjoj liniji u jezičnim dodirima; umjesto pojmova "pravilno" i "nepravilno" radije operira pojmovima "starije" i "mlađe". Na tim temeljima studiraju se različite faze u razvoju jezika, kako se odražavaju na geografsku rasprostranjenost riječi. Očito je, dakle, da se Bartoli nadovezuje na Gilliéronov rad, no on je slijedio i neke postavke idealističke lingvistike Crocea i Vosslera" (Tekavčić 1979: 204).

Značajno je njegovo viđenje u svezi s Atlasom koje iznosi u izvješću Furlanskome filološkom društvu u Udinama 1931.

"Atlas nadasve treba biti *sredstvo rada*, i ne treba biti samo - kako bi neki htjeli - skladištem staretnarnice. Treba biti sveobuhvatan muzej antičke i moderne umjetnosti, narodne i aristokratske, seoske i gradske. Npr., ako se od dvije jezične faze, kao CAPUT i *testa*, jedna nalazi u malenim mjestima a druga u velikim središtima, ta je činjenica jedna od najznačajnijih naznaka za istraživanje *kronološkog* odnosa između tih dvija faza i istraživanja *središta* inovacije. Zbog toga se ispitivanje treba provesti, osim u malim mjestima (koja su u pravilu konzervativna i čuvaju npr. CAPUT), i u velikim središtima (u pravilu inovativnim: *testa*)... Stoga je i naš broj lokaliteta samo privremen, i zasad od oko sedamsto trideset za Kraljevstvo i okolna talijanska jezična područja. To su lokaliteti triju vrsta i mogu se označiti terminima najvećih središta, srednjih i najmanjih. Kriteriji koji su uzeti u obzir za ovu podjelu su komunikacije, škola, crkvena jurisdikcija.

Sakupljač građe mora biti samo jedan, iz razloga koji su općepoznati svim neolingvistima. Drugi bi znanstvenici, naprotiv, voljeli da budu dva ili više sakupljača. Ali ako i zanemarimo ostalo, broj dijalektalnih podjela Italije i nadasve granice između njih mogle bi biti samo proizvoljne. Osim toga, između dva istraжена područja dvaju sakupljača - to jest dvaju izvjestitelja koji ne mogu imati isti način ispitivanja i zamjećivanja - mogla bi se pojaviti tko zna kakva "dijalektalna granica" i tamo gdje u stvarnosti ne postoji nikakva, ni "leksička", ni druge vrste i bila bi razlogom uzaludnih rasprava i grubih pogrešaka. Manja bi bila korist negoli šteta od takvog načina, tj. sakupljača "domorodaca i stručnih" pojedinih regija ili grupe regija; a da ne uzmemo u obzir da baš stručni sakupljači i rodom iz kraja su pokatkad prije izloženi opasnostima i obmanama, negoli stranci i "nestručnjaci!" (Bartoli 1931: 3).

Temelj cjelokupnoga rada bio je Bartolijev usklađen i vješt *Plan* Atlasa. Plod dugogodišnjega i savjesnoga znanstvenog rada, Plan je definirao u glavnim crtama ogromnu studiju, dopuštajući u pojedinostima svako razumno preuređenje koje je nametalo praktično iskustvo.

Pellis napušta nastavu 10. siječnja 1925., kako mu je odredilo Ministarstvo prosvjete. Pet dana kasnije odlazi u Torino, sjedište dvaju urednika Talijanskoga jezičnog atlasa, Mattea Bartolija i Giulia Bertonijsa, redovitih profesora na tome Sveučilištu, kako bi se dogovorio o početku radova.

Tako više od pedeset godina nakon što učitelj talijanskih lingvista, G. I. Ascoli 1872. ističe nedostatak topografske dijalektologije na talijanskome poluotoku i okolnim regijama, pod vodstvom njegova učenika ljubimca Mattea Bartolija započinje ostvarenje Lingvističkoga atlasa, reklo bi se gotovo izvršenje njegove oporuke. U međuvremenu su Njemačka, Francuska, Rumunjska, Katalonija, Švicarska izradile ili su izrađivale svoje Atlase.

"Djelo je dakle prijeko potrebno. Žurno je i stoga što se cijela jedna nova generacija glotologa i etnografa treba obilno okoristiti iz sveopćeg popisa koji se priprema, osnažen i upotpunjen popisima i posebnim studijama znamenitih učitelja, koji su od Ascolija nadalje obogatili ili obogaćuju talijansku filologiju. Mladi trebaju biti opskrbljeni i naoružani Atlasom što prije i na najbolji način, kako sutra, na otvorenom natjecanju naroda, ne bi zaostali ni za kime." (Carletti 1926: 8)

Pellis je zapravo već bio udario osobni pečat cjelokupnom određivanju obrazaca istraživanja - *upitniku*, nakon što je promotrio kartoteku koju je dugo pripremao prof. Bartoli, izmijenio je podjelu građe u odnosu na tradicionalnu Diezovu klasifikaciju (1° *Bog*, 2° *Svemir*, 3° *Zemaljska površina*, 4° *Čovjek*, 5° *Čovječje tijelo*, 6° *Čovječja duša*, 7° *Čovječja dob*, 8° *Srodstvo*, 9° *Životinjski svijet*, itd... 20° *Pribor na stolu*.) - tako izmijenjenu vratio je na uvid Bartoliju koji se nalazio u Bogliascu 1923. Ta je kartoteka potom postala temeljni upitnik kojim je započet projekt.

Dakle, u Torinu, u siječnju 1925., utanačuje se izvedbeni plan s glavnim smjernicama koje je osmislio Bartoli i te godine Pellis postaje jedinim neumornim sakupljačem građe.

Inovacije i proširenja nametnuli su brižljivo preispitivanje upitnika koji je početkom travnja bio potpuno preinačen i uvećan za otprilike trećinu u odnosu na prvotnu postavku.

Teret iscrpljujuće obveze, zajedno s ispravkom tiskarskih kartica i ubrzanjem tiskanja praktično je u potpunosti pao na Pellisa. On je radi provjere provođenja upitnika na terenu izvršio pokusna anketiranja u jednome planinskom području (Ravascletto), gradu (Udine), dolini (Aquila) i na moru (Piran). Anketiranje je započeo 29. listopada 1925. u Belvederu d'Aquileia. Dobiveni rezultati istraživanja bili su dragocijeni i korisni za razvijanje i provjeru metodologije istraživanja. Do 14. srpnja 1926., s ponekim prekidom koji nije ovisio o njegovoj volji, u 150 dana rada na terenu, obavio je 45 istraživanja na oko dvije trećine cjelokupne građe.

Glavna novina u metodi istraživanja koju je uveo Odbor u takvoj vrsti istraživanja, zasnovanoj na ilustracijama, imala je za posljedicu da je Pellis trebao sačiniti zbirku ilustracija i crteža za oko 2500 riječi. Kako su sadržaji bili najrazličitiji, bio je to iscrpljujuć posao koji je iziskivao nemali trud. Nadasve je bilo važno pronaći slike koje bi u potpunosti odgovarale cilju, prema prijašnjem Pellisovu iskustvu na terenu. Pribjegao je znanstvenim tekstovima, školskim udžbenicima, razglednicama, ilustriranim katalozima, časopisima. Žrtvovao je svoje godišnje časopise, crtao kako bi upotpunio slike, razradio poseban album za raznolikost ptica, tablicu za astronomske pojmove, fotografirao, zatražio pomoć marljivih i nesebičnih članova Društva, posebno prof. Giuseppea Torellija s Industrijskog instituta iz Trsta, gospođica Lee i Fides Orlandi i Marzija Carlettija. K tomu su mu pomogli: za stvari koje se odnose na more prof. Antonio Valle, direktor Pomorskog muzeja u Trstu; za faunu prof. M. Stenta, direktor Prirodoslovnog muzeja u Trstu; za floru prof. Francesco Blasici iz Gimnazije "Dante" u Trstu. Tako je u nevjerojatno kratkom vremenu i s minimalnim troškom pripremio od početka do kraja dvanaest opsežnih svezaka za Atlas.

Pellis je stoga izvrsno protumačio temeljno načelo *intuitivnog uzorka* istraživanja koje je predložio Bartoli, poduprijevši mu primjenu vrlo bogato razrađenom potporom sa značajnom dvostrukom koristi: da ne utječe implicitno na informatora izravnim pitanjem i da dobije najprimjereniju terminološku podudarnost u lingvističko-etnografskom i fonetskom smislu. Toj impozantnoj masi podataka Pellis je pridodao još dva plodonosna sredstva koja su obilježila neobičnom elokvencijom bogatu etnografsku vrijednost cjeline: posebno izdanje prvog dijela "*Prispodobe o rasipnom sinu*" (u 24 rečenice za čitanje), i sastavio *Demološki priručnik* nakon nekoliko razgovora s Vidossijem (tehničke osobitosti, leksičke osobitosti, običaji, vjerovanja i praznovjerje, narodna mudrost, narodna književnost) kao prethodnu studiju u odabranim mjestima, i što je još značajnije, upotrebu fotografskog aparata u dokumentarne svrhe, kao "oko" koje bilježi i prenosi u vremenu antropološke znakove aktivnosti i svakodnevnice.

"Demološki priručnik" je rabio kada mu je omogućavao zadovoljavajuće prikupljanje. Demološki sadržaji odnosili su se, na primjer, na: zloduhe, vještice, vješce, vračanje, dobre predznake,

zloguke, one koji donose nesreću, uroke, zlokobne utjecaje, vukodlaka, dječje igre. U prvim su godinama demološke bilješke na rubu lingvističkog rada bile dosta česte. Ali kada je dug put maksimalno ograničio vrijeme, "Priručnik" je obično bio zanemarivan. Koristio ga je samo u vrlo povoljnim prilikama. No signalizirao bi Vidossiju mjesta i osobe koji su bili podobni za demološko istraživanje. I mnogo je fotografirao.

Vrijede i za Uga Pellisa riječi koje je napisao njegov prijatelj i suparnik Paul Scheuermeier, sakupljač jezičnog i stvarnog atlasa Italije i južne Švicarske (AIS): "... prije nisam bio ni folklorist, ni etnograf, ni zemljopisac, ali krenuo sam kao lingvist a vratio se folklorist. Potreba proučavanja narodnog jezika uvela me u njihov život i usred njegovih stvari".

Radilo se, za sakupljače jezičnih atlasa, o davanju vizualnog oblika predmetima koji su odgovarali sakupljenim riječima, to jest da stvore, mogli bismo reći televizijskim jezikom, dvojni jednoznačnost podudaranja između *audia* i *videa*.

Pribjegavanje grafičkim ili fotografskim ilustracijama pokazalo se od velike koristi ne samo prilikom objavljivanja sakupljenog materijala, već i tijekom sakupljanja, kako bi anketna pitanja bila neutralna ili neizravna. Upravo je to bila Pellisova velika intuicija koji je popratio upitnik mnogim fotografijama i crtežima, a mnoge je i sam nacrtao: materijal koji mu je omogućavao da postavi pitanje bez da izgovori na talijanskom naziv predmeta koji je trebalo odrediti u govoru ispitanika.

"Pellis ustvari nije ograničio svoj repertoar na 2500 početnih "slika": kada su se predmeti određeni dijalektalnim odgovorom razlikovali od onih koji su bili ilustrirani na početku po obliku, materijalu ili upotrebi, izlagao ih je fotografskim pločama ili filmovima. Na taj je način učinio više od 7.000 fotografija i određen broj skica često izravno nacrtanih na svescima upitnika ili na kuvertama koje štite negative." (Ellero *et al.* 1994: 67)

Pellis nije ništa ostavio improvizaciji kada je riječ o fotografiranju. Pod vodstvom Arnalda Polacca s Tršćanskoga fotografskog instituta, kojeg je definirao "svojim učiteljem i umjetničkim direktorom", primjereno se obučio i u toj umjetnosti. Koristio je i nosio sa sobom fotografski aparat *Ica Ideal 111* s objektivom Zeiss Tessar, rjeđe Kodak (9x12) a kasnije Superb.

Pellis se dakle može definirati "fotografom" iako nije profesionalno živio kao fotograf. Nije bio diletant koji ponavlja uobičajene prizore, pretežno krajolika, otrcanih izraza kulture i vizualnoga potrošačkog mentaliteta.

U njegovim se rukama objektiv fotografskog aparata pretvorio u leću znanstvenika koju koristi za analizu i bilježenje predmeta i alata, interijera i eksterijera kuća, držanja i lica, gradskih i seoskih vidika, ljudi i životinja, mnogo pejzaža bitnih za ispitivanje i razumijevanje regionalnih civilizacija.

Pellis fotografira u prvom planu i svoje ispitanike, smatrajući ih posljednjim nositeljima materijalne kulture i jezika ili dijalekta koji će najprije biti ogoljeni, a zatim ugušeni tehnološkim napretkom i kulturnim potvrđivanjem vernakularnih jezika. Najprije, naime, nestaje fizički i životinjski rad u poljoprivredi, zatim leksik koji ga obilježava u raznim dijalektalnim granama i koji nastavlja živjeti, osiromašen cijelim granama koje se odnose na materijalnu kulturu, do njihova skora gašenja.

Lica ispitanika čine se značajnijim od predmeta jer su ponekad i ona rezultat tisućljetne civilizacije.

Prisutnost djece i mladih poprima također posebno značenje na njegovim fotografijama. I oni simboliziraju jedan vid kulturnoga i jezičnog nestajanja: već se nazire da su primorani emigrirati, a ako i ostanu u domovini, moraju poprimiti drugu kulturu, govoriti drugim jezikom. Shvaća se to iz tkanine "moderno" skrojene haljine mlade ispitanice iz Erta ili dvojice mladića iz Erta gdje je sve moderno osim tradicionalnih "papuča".

"I njihovo narječje svedeno na papuče, jedva će preživjeti uz vitamin talijanizama, odnosno neologizama talijanskog podrijetla." (Ellero *et al.* 1994: 69)

Stoga s pravom Genre i Massobrio pišu da je Atlas, koji se u svom naslovu naziva samo jezičnim, u stvari i etnografski. Dokumentacija koju pruža, vezana uz materijalnu kulturu, najopširnija je i najbogatija koja postoji u Italiji i šire.

Znanstvenoj aktivnosti oko Atlasa doprinio je financijskom organizacijom pothvata suradnju s upravnim direktorom profesorom Carlettijem i društvenim predsjednikom Leichtom.

Treba istaknuti da su istraživanja predviđala tri glavna "uzorka": *srednji* uzorak, koji se protezao na oko polovicu upitnika (3500 do 4000 riječi) izostavljajući najteže pojmove, obilježeni slijedom zvjezdica (*), zatim *maksimalni* uzorak, koji je trebalo sprovesti u svim velikim Planom određenim središtima, u dva ili tri srednja središta neke regije i u barem još tri mala regionalna središta, praktično na svim riječima Općeg dijela, posebnog (Umjetnost i obrt) i Morfološkog dodatka (6000 riječi, koje su prelazile i 7500 kada se za mala središta nadodavao poseban dio koji se odnosio na poljoprivredu); *minimalno* istraživanje, koje se temeljilo na 1000 do 1500 pojmova (uglavnom prikazanih ilustracijama) za lokalitete romanskog idioma ili netalijanske "osnove", i one koje su prikazivale neznatne razlike u odnosu na regionalni standard.

Istraživanju na terenu pristupalo se prethodnom "potvrdom obavijesti" za potrebe sakupljanja. Nekoliko tjedana prije odlaska na odabrano mjesto, Pellis je slao preporučeno pismo gradskom načelniku ili župniku uz zamolbu da mu se pomogne pri susretu s valjanim ispitnikom (kojemu je bio namijenjen listić s nekoliko riječi), priloživši prigodna pisma Ministarstva unutarnjih poslova i Svete Stolice, kao i nekoliko primjeraka spomenute *Prispodobe* kako bi se prevela na najčišći lokalni govor.

Tako je u trenutku očevida, istraživač-sakupljač u pravilu nailazio na traženi prijevod što mu je smjesta sažeto označavalo lingvistički varijetet i omogućavalo mu da se snalazi u opširnosti i odabiru topografskog istraživanja u okviru fleksibilnosti koju je Plan dopuštao.

U zajedničkoj suglasnosti s profesorima Bartolijem i Bertonijem, nakon višestrukih žustrih rasprava, određeno je fonetsko bilježenje koje mu je trebalo poslužiti za transkripciju glasova oslanjajući se na već ustaljene znakove. Usvojena je fonetska grafija vodeći računa o talijanskoj tradiciji koju su posebice sačinjavali djela *Archivio glottologico italiano* (Ascoli, Goidanici, Bartoli), *Testi dialettali italiani in trascrizione fonetica* (Carlo Battisti) i *Italia dialettale* (Merlo, Battisti).

Konačno sastavljen upitnik, koji se stalno nadopunjavao i ispravljao, bio je strukturiran sa sljedećim obilježjima:

A) OPĆI DIO koji je obuhvaćao:

I. **Uvod:** a) brojevi; b) dani u tjednu; c) mjeseci i godišnja doba; d) svetkovine; e) obroci; f) nazivi prstiju; g) boje; = 19 ilustracija i 108 pitanja = **127** riječi.

II. **Pojedinac:** 1. Ljudsko tijelo: a) dijelovi tijela; b) njihova svojstva i glavne funkcije; c) njihovi nedostaci i glavne bolesti; 2. Odjeća i odijevanje; = 235 ilustracija, 1 pitanje, 404 prijevoda = **640** riječi;

III. **Obitelj:** 1. Kuhinja (dijelovi; kuhinjsko posuđe; neka jela...); 2. Kuća (blagovaonica; spavaća soba); 3. Obiteljski život: a) dijete; b) dječaci; c) učenik; d) dječje igre; e) mladi, brak, rodbinska veza; = 263 ilustracija, 52 pitanja, 484 prijevoda = **799** riječi. Obuhvaća dakle **1** svezak s **1566** riječi.

IV. **Društvo:** a) na ulici; b) vozila; c) na zdencu; d) u gostionici; e) kod trgovca voćem i povrćem; f) kod trgovca delicatessama; g) u crkvi; h) pogreb i groblje; i) požar; l) u gradskoj vijećnici, m) oduran čin; n) ples; o) na tržnici; p) nedjeljni razgovori; = 200 ilustracija, 45 pitanja, 1217 prijevoda = **1462** riječi;

V. **Priroda:** a) neke životinje; b) neke biljke; c) konfiguracija tla; d) nebo i atmosferske prilike; = 109 ilustracija, 9 pitanja, 408 prijevoda = **526** riječi;

VI. **Dodatak:** usporedbe; ukupno **76** riječi.
Obuhvaća dakle ukupno **2** sveska s **2064** riječi.

Opći dio obuhvaća **3630** riječi s 826 ilustracija, 291 pitanjem i 2513 "prijevoda". Tim je terminom Bartoli htio odrediti odgovarajuću dijalektalnu riječ za riječ iz upitnika, ali je Pellis u svojoj razradi pretvorio mnoge od tih riječi u neizravna pitanja kako bi izbjegao izgovor sugovorniku samog *predmeta*.

B) POSEBNI DIO:

I. Umjetnost i obrt:

1) obrtnici koji obrađuju platno, vunu, tkaninu i slično: a) pralja; b) glačarka; c) krojač; d) švelja, vezilja; e) klobučar, izrađivač kišobrana, rukavičar; f) tkalac; g) prelja; h) grebenar; = 81 ilustracija, 30 pitanja, 65 prijevoda = **176** riječi.

2) obrtnici koji rukuju mesom: a) mesar; b) kobasičar; c) kuhar; = 56 ilustracija, 19 pitanja, 101 prijevod = **176** riječi;

3) obrtnici koji rukuju brašnom: a) pekar i slastičar; b) mlinar; = 26 ilustracija, 14 pitanja, 41 prijevod = **81** riječi;

4) obrtnici koji obrađuju kamen, terakotu: a) zidar; b) ciglar; c) lončar i grnčar; = 47 ilustracija, 31 pitanje, 55 prijevoda = **133** riječi;

5) obrtnici koji obrađuju drvo: a) pilar i drvodjelac; b) stolar i tokar; c) bačvar; d) pletar; = 87 ilustracija, 22 pitanja, 62 prijevoda = **171** riječi;

6) obrtnici koji obrađuju željezo i metale: a) bravar; b) limar; c) ljevač; d) zlatar; e) kovač oružja; f) brusač; = 85 ilustracija, 15 pitanja, 59 prijevoda = **159** riječi;

7) obrtnici koji prerađuju kožu: a) kožar; b) postolar; c) sedlar; d) knjigoveža = 65 ilustracija, 9 pitanja, 34 prijevoda = **108** riječi;

8) trgovina: 20 ilustracija, 59 pitanja, 12 prijevoda = **91** riječi;

9) liječnička vještina: 13 ilustracija, 20 pitanja, 65 prijevoda = **98** riječi,

10) crkvene stvari: 27 ilustracija, 4 pitanja = **31** riječi.

Obuhvaća dakle **3** sveska s **1224** riječi.

II. Poljodjelstvo, uzgoj, lov i ribolov:

A.a.) Opći dio

Poljodjelstvo i njegovi proizvodi: a) poljodjelsko oruđe; b) sijeno; c) žitarice; d) seljačka kuća; e) obrada tla; f) u vrtu i voćnjaku; g) grožđe i vino; h) divlje bilje; = 436 ilustracija, 165 pitanja, 63 prijevoda = **664** riječi.

Uzgoj i proizvodi uzgoja: a) perad; b) svinjogojstvo; c) ovce; d) goveda; e) konji; f) pčele; g) dudov svilac; = 117 ilustracija, 212 pitanja, 76 prijevoda = **405** riječi.

Lov i ribolov: a) osobitosti, b) divlje životinje; = 200 ilustracija, 22 pitanja, 16 prijevoda = **238** riječi.

Ukupno = 735 ilustracija; 399 pitanja; 155 prijevoda.

Obuhvaća dakle **4** sveska: **1307** riječi.

A.b.) Posebni dio

1. Po brežuljcima i planinama:

a) divlje bilje; b) divlje životinje; c) osobitosti planine = 154 ilustracije, 38 pitanja, 8 prijevoda = **200** riječi sadržano je dakle u **5.** svesku.

2.a): U ravnici i na moru:

a) divlje bilje; b) maslina i ulje; c) lan i konoplja; d) divlje životinje; e) osobitosti ravnice = 82 ilustracije, 25 pitanja, 4 prijevoda = **111** riječi sadržano je dakle u **6.** svesku.

2.b): Na moru:

a) općenito o moru; b) brodovi i plovidba; c) ribolov; d) morsko bilje; e) morske životinje = 245 ilustracija, 54 pitanja, 83 prijevoda = **382** riječi sadržano je dakle u **7.** svesku.

Summa summarum:

2567 ilustracija, **1030** pitanja, **3257** prijevoda = **6854** riječi pribrojivši gramatičke oblike (1048) = **7902**.

C) MORFOLOŠKI DODATAK s 1048 glagolskih i imeničkih oblika (1 svezak):

a) glagolski oblici: 215; b) imenični oblici: 62; c) imena ljudi i imena od mila: 125; d) potpuna konjugacija glagola *cantare* (109 oblika), *vedere* (107 oblika), *prendere* (108 oblika), *dormire* (106 oblika), *essere* (106 oblika), *andare* (110 oblika).

Ukupno: **1048** oblika sadržano je dakle u **8.** svesku.

Glavna novina u metodi istraživanja, kao što je navedeno, sastojala se baš u nizu ilustracija i crteža za oko 2500 riječi koje su se odnosile na najrazličitije "imenice-predmete" kako bi se postiglo potpuno podudaranje pri traženom odgovoru.

Dimenzije ilustracija bile su 95 x 140 mm ili 190 x 140 mm. Albumi su imali 160 mm visine, 155 mm dubine i u prosjeku 70 mm debljine. K tome je imao poseban album za ptice i tabelu za astronomske termine.

Tako je započeo "veoma plemenit ali veoma težak rad", kako ga je sam Pellis nazvao, ogroman rad koji će potrajati 18 godina. Pellis je na sebe preuzeo teret sakupljanja, i to ne samo u prenesenom značenju. Inteligentan i strastven izvršitelj toga ambicioznog pothvata u svojstvu istraživača započinje svoje dugo putovanje talijanskim poluotokom i otocima kako bi prikupio podatke i dokumente na terenu i u tom cilju ozbiljno se pripremio i kao fotograf, pohađajući predavanja Arnalda Polacca, člana Tršćanskoga fotografskog instituta.

Nadasve prvu godinu i pol, prešao je pješice mnoge ceste, a to će važiti i sljedećih godina za mala središta, s naprtnjačom na leđima, punom čudnovatog tereta s tri do četiri albuma ilustracija i slikovnog materija, kopijama svezaka upitnika čijem je sastavljanju i sam pridonio u znatnoj mjeri, notesima za bilješke, geografskim i topografskim kartama, filmovima, fotografskim aparatom, raznim materijalom za ispitivanje i drugim logističkim materijalom. Kako su obujam i teret dvanaest svezaka bili preveliki za Pellisovovu naprtnjaču i leđa, sa sobom je nosio u pravilu samo dva, a samo u iznimnim slučajevima sve. Tako se i sam Pellis uspoređuje s poštarom iz Urzuleija na Sardiniji:

"Jadnik dnevno, pješice čini po svakom vremenu četiri puta po pet kilometara. Izračunali su desetine tisuća kilometara koje je prešao dosad u mnogim godinama, koliko se penje i spušta s pismima i paketima. Ima vreću na leđima, neku vrstu naprtnjače, napravljenu od kozje kože. Ima kolegu. Poznajem ga. I on se penje i spušta, po bilo kakvom vremenu, cestama Italije s teškim teretom i s čvrstom voljom." (Pellis 1935: 17)

Treba istaknuti da je Pellis vodio računa da se pripremi svaki put čitanjem povijesno-dijalektalnih publikacija o području istraživanja, bilježeći najpoučnije točke za ispitivanje te,

koji bi ih potvrdio ili bitno izmijenio. Usprkos bogatom naučnom znanju, uvijek je prethodno brižljivo određivao pristup ljudima iz mjesta i u glavnim mjestima okupljanja trgu, tržnici, gostionici - po prvi put slušao glasove, naglaske, zamjećivao društvenu sredinu ispitivanja iz koje bi kasnije upotpunjavao upitnik. U mnogo slučajeva, primjerice pri istraživanju na Sardiniji, tako bi brzo ovladao govorom da je s ispitanicima razgovarao bez ikakvog posrednika, potpomognut i psihološkom sposobnošću da odredi najpouzdanijeg ispitanika što se tiče žustrine i znanja.

Upravo na Sardiniji, gdje je proveo vrlo vrijedna istraživanja, pokazao je i svoje ljudske karakterne crte: ljubazan i iskren, uspostavlja spontanu povjerljivost, ublažavajući početnu zapriječnost ili nepovjerenje, koji bi se često pretvarali u čuđenje. Prilikom "romskog" istraživanja u Giulianovi di Teramo, kako on sam pripovijeda, ispitanice su uzviknule: "Ali ti znaš naš govor."

Pellis je bilježio dob ispitanika, spol, školovanje, njihovo zanimanje. Iz statistike koju navodi 1931. vidljivo je da su većinom to bili muškarci u dobi između 50 i 60 godina s osnovnom školom, po zanimanju zemljoradnici.

U tijeku sve obilnijeg prikupljanja materijala i informacija za *Atlas* bilo je moguće uvidjeti tije-
snu povezanost između talijanskih žargonskih varijacija i dijalekata iz kojih su proizašle, posebice pri otkrivanju gotovo nepoznatih žargona.

Pellis se naravno bavio njima s velikim zanimanjem, tako da je želio sastaviti jednu "Kartu talijanskih žargona" i proveo je posebna istraživanja u toj još slabo obrađenoj lingvističkoj grani svojom uobičajenom vještinom. Jedan od najboljih radova s tog područja je esej *Il gergo dei seggiolai di Gosaldo*, zbirka od 283 riječi, razložno analiziranih s opširnom bibliografijom. U uvodnome dijelu rada ističe se sociolingvistički aspekt i potvrđuje bliska povezanost s dijalektom iz kojeg proizlazi žargon.

Te je pojmove 1930. godine sažeo u knjižici *Coi furbi*, sastavljenoj iz tri dijela: *L'essenza del gergo*, *Del gergo di Claut* - rasprava koja se odnosi na prodavačice žlica i drugih sitnih predmeta u drvu, te *Il nero e la bianca (Il gergo di Tramonti e quello di Claut)* o kotlarima i limarima tih mjesta.

Pellis ovako definira suštinu žargona u uvodom dijelu *Coi furbi* :

"Žargon je u širem smislu bilo koji govor - književni jezik ili dijalekt - koji se rabi s *animus occultandi*, koji je glavno obilježje žargona. Žargon, je u užem smislu, *dijalekt s djelomično zagonetnim leksikom poradi kriptolalije*. Manje "znanstvenim" pojmovima: to je sebi svojstven govor, namjerno stvoren, da se stalno rabi s *animus occultandi* ograničenog broja osoba, koje radi postojanja ili zanimanja imaju nestalno boravište, a koriste ga u cilju obrane spram trećih; ima dijalektalnu osnovu; sastavljen je od tradicionalnih elemenata: morfoloških, sintaktičkih i estetskih; relativno je nov u odnosu na govor čiji je djelomično iskrivljen leksik." (Pellis 1930: 7)

Pellis razlikuje varijacije žargona s obzirom na ubikaciju. Gradski žargon je, naravno, kompleksniji i raznolikiji s mnogo više učenih i stranih elemenata negoli seoski. Dvije vrste žargona predstavljaju ista obilježja koja *mutatis mutandis* imaju govori grada i oni sa sela, "velikih i srednjih" i "malih" središta, onako kako Bartoli razlikuje mjesta istraživanja za Talijanski jezični atlas.

Nadalje Pellis razmatra žargon postavljajući nekoliko pitanja i odgovarajući na njih.

Je li žargon jezik? Previše je sužena funkcija žargona u društvu da bi ga mogao nazvati jezikom.

Je li to posebno narječje? Ne, on je izobličenje dijela leksika nekoga narječja; čuva boju glasova, morfološku i sintaktičnu strukturu određenog narječja; samo ga leksik djelomično iskrivljen maskira a ne oblači. Dakle, biva kao rezervirana soba u javnoj ustanovi.

Je li žargon umjetan jezik kao, primjerice, esperanto? Ne, žargon slijedi normalni razvoj svih pravila nekoga određenoga govora.

Konačno, žargon je veoma različit od šifriranog jezika diplomata, policije itd., koji je mehaničko ustrojstvo, bez ikakvog elementa svojstvenog jezicima; brojevi i riječi koriste se kao tiskarski

materijal. I podzemlje ima šifrirani jezik; ne predstavljaju ga riječi i skupovi riječi, već znakovi i crteži ili znakovi telegrafskog tipa.

Koja je razlika između žargona i stručnog jezika? Ovaj potonji ima precizan cilj – opisati odgovarajućim riječima, koje su često znanstvenoga podrijetla, pojam često poznat samo struci; da svatko nedvosmisleno razumije istu misao: ima dakle baš suprotnu namjeru negoli žargon.

Kada neka riječ iz žargona prestaje biti takvom i postaje opća dijalektalna riječ? Kada se počinje rabiti izvan uskog kruga onih koji su je započeli upotrebljavati, zadržavajući svoje značenje i prestaje biti njihovim isključivim vlasništvom. Prijelaz se događa nezamjetno. U rječnicima se bilježi kao vulgarna riječ. Pellis navodi kako je mogao zamijetiti, pri istraživanju za Talijanski jezični atlas u Arsonu, da se i riječi široko rasprostranjene i vrlo česte uporabe zamjenjuju žargonom i u narječju i u standardnome jeziku.

Neke se riječi iz žargona uzdižu do standardnoga jezika, nastale ponekad kao bljesak genijalnosti izjednačuju se s glasovitim umjetničkim. I nikoga pritom ne podilaze žmarci.

Zaključuje da je žargon, a to će i nadalje ostati, samo jedan od izvora i to jedan od najoskudnijih iz kojeg se crpi i obogaćuje jezična baština neke nacije.

Sljedećih godina objavio je članak *Note sul gergo sardo* (1933.), gdje obrađuje termine koje je dobio od jednoga ispitanika na terenu i tako upotunio rad jednog od najvećih stručnjaka sardskog jezika - M. L. Wagnera koji je uglavnom crpio iz pisanih izvora ("Über Geheimsprachen in Sardinien"). U nastavku izlazi kratki članak pod naslovom *Il gergo d'Isili di Sardegna e quello di Tramonti del Friuli* s namjerom da ukaže na "srodnost" između zanatskog jezika kotlara iz Isilija i onog kotlara iz Tramontija. Pellis se zainteresirao i za utjecaj "romskog" na različite leksike talijanskih jezika zanata u radovima *Rilievo zingaresco a L'Annunziata di Giulianova* i *Elementi zingareschi nel gergo dei mercanti di cavalli di Guardiagrele (Chieti)*. Taj je vrijedan leksički materijal Pellis prikupio radeći na Jezičnome atlasu.

Vrativši se na *Atlas*, Pellis je nakon ispitivanja, razgovora sa župnicima, općinskim tajnicima, ispitanicima, slučajnim ali zanimljivim sugovornicima, ponovno čitao što je zabilježio kako bi točno naznačio primjedbe i posebne bilješke o osobitosti govora, posebnim glasovima i znakovima koje je koristio da ih bilježi, uključujući odgovarajuće skice za predmete koji nisu odgovarali prikazanome obliku iz ilustriranih albuma i povezivao ih s učinjenim fotografijama, kao i obavijesti o ispitanicima. "Usputnim poslovima" (potpuna provjera ankete i razvijanje fotografija) kako ih je nazivao, istraživanje određenoga mjesta moglo se smatrati zaključenim.

Tako je u devet mjeseci - do srpnja 1926. Pellis ostvario pet maksimalnih istraživanja, 29 srednjih i 11 minimalnih, sva djelomična, s prosjekom sakupljanja za to razdoblje od 80.000 riječi!

Te su riječi bile poduprte Pellisovim "muzejskim" fotografijama, prvi skup slika koje će kasnije sačinjavati ugledan "korpus" etnografsko-lingvističke dokumentacije koje je ikada skupio neki znanstvenik i koje su danas više nego ikad, zbog nestanka velikog broja dokaza materijalne kulture, razlogom iznimnoga pamćenja i od izvanrednoga zanimanja.

U nastavku istraživanja Pellis je neprestano određivao "mrežu" upitnika, mijenjajući i podvrgavajući stalnoj izmjeni pitanja na temelju stvarnog iskustva prikupljenoga materijala koji je upućivao, bilo na njihovu najveću efikasnost i izvornosti pri odgovorima, bilo na neprimjerenost teksta. To mu je omogućilo kada je trebalo ubrzati prikupljanje da skрати neke dijelove upitnika bez da naruši njegovu postavku ili cjelovitost. Odlučujući je bio njegov doprinos izmjeni opširne mreže punktova istraživanja, prvotno predviđenoj da obuhvati 730 mjesta na talijanskome području, graničnim predjelima i nekim prekomorskim kolonijama. Nakon što je odlučeno sagledavanje na samo politički talijanskom prostoru, Pellis je identificirao druga prikladna mjesta koja dobro predstavljaju lingvističku stvarnost. Uz raspravu i pristanak Redakcije povećao je za oko četvrtinu složenu mrežu istraživanja, mijenjajući geografske punktove i izmijenio ustrojstvo *mape* kako bi bila primjerenija.

Šest godina nakon početka rada na *Atlasu*, broj punktova, kao što proizlazi iz godišnjih izvješća, povećan je za oko polovicu, tako da ih je bilo više od tisuću. Često se događalo da nije bilo

moguće u cijelosti provesti upitnik prema Planu, s obzirom na njegovu širinu u mjestu koje je prethodno bilo određeno ili pak u obližnjem koje bi odredio sakupljač. Razlozi su bili najraznovrsniji. Gotovo zbog više sile upitnik bi katkada bio podijeljen na dva ili čak tri obližnja mjesta. Korist je bila vrlo značajna. Jezična se slika Italije odražavala na preko *tisuću* mjesta, koja su uz mjesta odabrana od Jacoba Juda i Karla Jaberga za "Etnografski i jezični atlas Italije i južne Švicarske" ("Sach-und Sprachatlas Italiens und der Südschweiz") nadilazila dvaput broj onih za Jezični atlas Francuske (638) premda je područje Italije u odnosu na Francusku bilo 3 : 5.

Prikupljanje i uređenje lingvističke građe bilježilo se poštujući u potpunosti njezinu cjelovitu izvornost, bez dorada ili *školskih* intervencija. Jedan je primjerak rukopisa skupljača - napisan na indigo papiru - bivao numeriran i izravno poslat tiskaru sastavljaču za tisak. Iz "radionice" u Udinama, koju je vodio Pellis, gdje se vršio prvi unos u kartoteku i kartografsko uređenje, do "radionice" u Torinu koja je bila povjerena izvrsnom Chiaudanu, skupljalo se mnoštvo nalaza i lingvističkih svjedočanstava.

Jedina želja koju je izrazio na kraju svoga prvog godišnjeg izlaganja o rezultatima aktivnosti, na 7. općoj skupštini Društva, 1926. bila je da može izvršiti do kraja, na dostojanstven način i blagovremeno, povjeren mu zadatak.

U izvješću o prvoj godini rada Pellis piše:

"Zadatak je vrlo plemenit, ali vrlo težak. Posvetio sam i posvetit ću mu cijeloga sebe: *o là o rompi!* (ili uspjeti ili pasti na polju časti) (...) Bez ikakvih drugih ambicija: nemam nikakav drugi cilj do li počast talijanske znanosti i Italije." (Pellis 1926: 100)

Pri kraju svog izvješća izražava želju da mu se zbog tehničke organizacije istraživanja dade na raspolaganje odgovarajuće vozilo.

U veljači 1927. Benito Mussolini je darovao Lingvističkome atlasu Italije automobil marke Balilla kojim se Pellis sa suprugom Neldom premještao s jednog mjesta na drugo. To mu je omogućilo, nakon mnogo mjeseci hodanja pješice, mnogo veću slobodu i brzinu kretanja. Sam je proveo 727 upitnika (od oko 1000 predviđenih), precizan i rigorozan u metodi. Preventivno bi se dokumentirao o lingvističkoj situaciji, povijesnoj stvarnosti mjesta, kako je već naglašeno.

Koliko je Pellis bio savjestan u svojoj dužnosti jasno je i iz njegova prethodnog izvješća izdavanju Atlasa iz 1931. gdje spominje da, otkada je nakon upornih i ponovljenih nukanja prijatelja Bartolija prihvatio časnú ali vrlo tešku zadaću, on daje cijeloga sebe nacionalnom djelu *Atlasa*, s jedinom ambicijom da ga dovrši na dostojan način, uz bilo kakvu žrtvu.

Pellis je nazvan "hodočasnikom *Atlasa*" tridesetih godina kada je uvećao vrijednost istraživanja i otkrivanje svijeta riječi.

To je priznanje potvrdio izvrsnim rezultatima ne samo u kvantitativnom smislu. Imao je priliku da pokaže i oduševi svojom osobitom nadarenošću i izvanrednom stečenom znanstvenom spremom. Nadaren izvrsnim pamćenjem i izvanrednom sposobnošću opažanja nijansi nekog govora, Pellis je te "nadarenosti" spojio s vrlo temeljitom kompetencijom iz artikulatore fonetike, znanje koje je stekao od Gartnera, Meyer-Lübkea i Mussafije u Beču. Na taj način mogao je razraditi prikladan sustav znakova za bilježenje najrazličitijih glasova talijanskih narječja, ali i iznositi njihove fonetske karakteristike vodeći računa o prepoznatljivom toskanskom - istovjetne istom uzorku za potrebe transkripcije i usporedbe. U savršenom skladu s duhom "hodočasnika", Pellis je uz bogato znanje znanstvenika uvijek savjesno vodio računa da uspostaviti kontakt s ljudima iz mjesta, najprije kroz slušanje glasova, naglasaka, zapažanje društvenog raspoloženja koje bi kasnije prenio u ispitivanje.

Vrtlog *Atlasa* u potpunosti ga je preuzeo, nalažući mu mahnite faze sakupljanja i razrade ispitivanja što ga je ponekad dovodilo do tjeskobe i kriza malodušnosti kada bi ga posao do te mjere pritisnuo. Trenuci poteškoća koje je ipak savladavao svojom čvrstom naravi i entuzijazmom.

U nekoliko godina golem, iscrpljujući trud doživio je vrhunac: istraživanje u sjevernim četvrtima, središnjoj Italiji, Siciliji i Sardiniji bilo je praktično gotovo. Pellis je dovršio 727 upitnika, posljednji 1942. na Rabu, Buranu i Krku, s preko milijun i pol obrađenih kartica. Brojevi su to koji nadilaze bilo koje druge vezane uz lingvističke atlase. Usporedbe radi: veliki Francuski lingvistički atlas, mnogo većega cjelokupnog područja imao je upitnik s oko dvije tisuće riječi (u odnosu na gotovo 8000 ALI-a) za 682 ispitana mjesta, zajedno s Korzikom.

Istražena i uređena Pellisova građa ubrzo je privukla pozornost, često i divljenje u znanstvenome krugu koji je iskazao suglasnost a ponekad i usvojio njegove znanstveno-operativne metode.

Primjerice: Sever Pop koji je s E. Petrovici sakupio i uredio Rumunjski lingvistički atlas pod vodstvom Puscariua, bio je nazočan Pellisovu anketiranju 1927. u Cortini d'Ampezzo gdje je naučio kako valja istraživati i dogovorio suradnju s Pellisom za znanstveni rad 1933. s istim informatom istrorumunjskoga idioma u Šušnjevici; ili pak sakupljač i urednik Albanskoga lingvističkog atlasa, Egrem Čabej, dva je tjedna u Torinu od Pellisa primio sve informacije o znanstvenoj postavci upitnika za pokretanje Atlasa (1941.); dvije ankete o govorima Albanaca, jedna u Italiji u Abrucima i druga u Arbanasima, zadarskoj četvrti, privukle su pozornost albanologa na Pellisov rad. Carlo Tagliavini, koji je s Bartolijem i Merlom uredio Albanski lingvistički atlas izrazio je svoje divljenje Pellisovu upitniku.

Tijekom 18 godina, sve do svoje smrti kojoj su zasigurno pridonijele neprilike i umor tijekom putovanja koji su mu ugrozili zdravlje, prešao je cijelu Italiju kako bi izvršio taj ogroman posao. Između srpnja i kolovoza 1942. nakon istraživanja u Istri potajna bolest bolno ga je skrhalo i za godinu dana dovela do smrti. Rad je prekinut njegovom smrću u Gorici 17. srpnja 1943.

Te se godine objavljuje u Udinama i njegov rad iz "Zbirke radova s IV. Nacionalnog kongresa umjetnosti i narodne predaje" održanog u Veneciji u rujnu 1940., gdje Pellis rezimira rad u bivše tri Venecije: Venezia Euganea, Venezia Giulia, Venezia Tridentina. U Atlasu su zastupljene s oko 180 dijalektalnih punktova. Područja s najvećim brojem ispitivanja bila su Julijska i Tridentinska krajina gdje su Istra s Trstom, Rijekom i Zadrom zastupljeni s čak 42 punkta.

Gustoća punktova je stoga na tom području znatno gušća negoli u preostalom dijelu Italije s izuzetkom Sardinije. Pellis navodi da Venecije prikazuju najraznolikiju jezičnu sliku Italije.

"Naime, osim raznih i zanimljivih vernakulara mletačkoga i ladinskog područja, ovdje su očuvani ostatci dalmatskog na Krku i u slavenskim govorima dalmatinske obale. U Istri još uvijek žive u Žejanama i Šušnjevici posljednji rumunjski govori odijeljeni od one zemlje Dacije koja je s divnim ponosom sačuvala u veoma teškim uvjetima govor rimskih legionara; zatim životari pri Zadru albanski u Arbanasima; k tome susreću se arhaični germanski govori u jezičnim otocima područja Verone i Vicenze, Trentina i Karnije te suvremeni bavarsko-austrijski govori na jezičnim poluotocima južnog Tirola i područja Trbiža; naposljetku žive slovenski i hrvatski govori na višejezičnim područjima počevši od krajnjih istočnih granica Julijskih Alpa do otoka Dalmacije. Kako se može vidjeti, vrlo raznolika i složena lingvistička slika, koja odražava stoljetna zbivanja političkih, ekonomskih, kulturnih odnosa među narodima Venecija i narodima raznog podrijetla, alpskog ili dinarskog, koji su stupili na istočna vrata Italije. O tim se posebnim uvjetima trebalo voditi računa na poseban način, i to je učinjeno u Talijanskom jezičnom atlasu." (Pellis 1943: 5)

Nastavak rada na Atlasu u poratno doba (nakon smrti Pellisa i Bartolija i nakon što je građa prenijeta iz Torina u Udine) bio je moguć tek 1952. kada je Benvenuto Terracini koji je naslijedio Bartolija povjerio preostala 282 upitnika novim sakupljačima.

Evo što Terracini piše 1955. o Pellisovim "knjižicama" odnosno džepnim bilježnicama s bilješkama, gusto ispisanim tijekom istraživanja.

"U tim knjižicama zajedno s bilješkama kojima je zapisivao nijanse izgovora, osobitosti ispitanih izvora i što sve ne, bili su izmiješani osobni podaci, obavijesti o njegovoj supruzi, gospođi Neldi, hrabroj životnoj družici i njegovoj suradnici što se tiče svih istraživanja na etnografsko-folklornom polju, toliko bliskom onomu gdje se odvija lingvističko istraživanje. Tada sam shvatio kako se u djelu *Atlasa* sažima naprosto život jednog Pellisa." (Terracini 1955: 6)

Pellisov rad na Talijanskom jezičnom atlasu poistovjetio ga je s djelom. Rad na Talijanskom jezičnom atlasu (ALI-u) uz onaj predsjednika Furlanskog filološkog društva Pellisovi su najznačajniji doprinosi lingvističkoj znanosti.

Skupljanje za *Atlas* dovršeno je 1965. Pothvat pripremnih radova za izdavanje *Atlasa* ponovno je stao 1968. nakon Terracinijeve smrti. Krajem osamdesetih godina radovi su iz pripremane faze prešli u stvarnu redakciju i objavljivanje pod vodstvom fonetičara Artura Genrea i koordinatora Lorenza Massobrija u suradnji s Poligrafskim institutom i državnim kovnicom. S 1995. započinje objavljivanje djela.

"Lingvistički Atlas Italije" (ALI) je uredna i sustavna zbirka karata na kojima su tiskani, za svako istraženo talijansko mjesto (nazvano "punkt"), odgovarajući dijalektalni prijevodi koncepta ili pojma ili fraza, sabranih od živih glasova govornika od strane jednog ili više skupljača.

"Lingvistički Atlas Italije, sa svojih preko 5 milijuna dijalektalnih kartica i s oko 10.000 etnografskih fotografija vrlo visoke dokumentarne vrijednosti, stoga čini najveći nacionalni dijalektološki pothvat kao i jedan od apsolutno najvećih među objavljenim ili u fazi realizacije u Europi i izvan nje" (<http://www.atlantelinguistico.it/home.html>, 12. listopada 2008).

Prvih sedam svezaka Talijanskoga jezičnog atlasa objavljeno je 1995., 1996., 1997., 1999., 2001., 2003. i 2008. Konačna naklada temelji se na izvornome Pellisovu prikupljenom materijalu. Očito je kako je najveći teret njegove realizacije bio baš na Pellisu koji mu je posvetio sve svoje snage i entuzijazam. Danas postajemo svjesni da su Pellis i Talijanski jezični atlas jedno, u smislu da *Atlas* ne bi nikada nastao bez Pellisove požrtvornosti, muke i odricanja.

POPIS LITERATURE

BARTOLI 1931

Matteo Bartoli, "Piano generale dell' Atlante linguistico italiano", *Ce fastu? - Atlante linguistico italiano-relazioni e rendiconti con cartine e illustrazioni*, Udine 1931., 3-7

CARLETTI 1926

Ercole Carletti, "L'Atlante Linguistico Italiano", *Atlante Linguistico Italiano della Società Filologica Friulana G. I. Ascoli*, Udine 1926.

CORGNALI 1943

Giovanni Battista Corgnali, "Bibliografia di Ugo Pellis", *Ce fastu? Bollettino della Società Filologica Friulana*, 4-5, Udine 1943., 183-186.

ELLERO - MICHELUTTI 1994

Gianfranco Ellero - Manlio Michelutti, *Ugo Pellis fotografo della parola*, Udine 1994.

PELLIS 1926

Ugo Pellis, "L'Atlante Linguistico Italiano (Prima relazione annuale presentata alla VII assemblea generale) - La prima messe", *Rivista della Società Filologica Friulana G. I. Ascoli*, Udine 1926., 100.

PELLIS 1930

Ugo Pellis, *Coi furbi*, Udine 1930.

PELLIS 1931

Ugo Pellis, "Relazione preliminare per l' edizione dell' Atlante Linguistico Italiano", *Ce fastu? - Atlante Linguistico Italiano - Relazioni e rendiconti con cartine e illustrazioni*, Udine 1931., 10.

PELLIS 1935

Ugo Pellis, "Urzulei Appunti su uomini, luoghi, cose, parole", *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano*, 2, Udine 1935., 17-28.

PELLIS 1955

Ugo Pellis, *Scritti friulani scelti*, Udine 1955.

TEKAVČIĆ 1979

Pavao Tekavčić, *Uvod u lingvistiku za studente talijanskog jezika*, Zagreb 1979.

TERRACINI 1955

Benvenuto Terracini, "Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano", *N. S. dispensa*, 1, Torino 1955., 6-7.

<http://www.atlantelinguistico.it/home.html> (27. lipnja 2011.)

UGO PELLIS AND THE ITALIAN LINGUISTIC ATLAS

In Italy, prearrangements for the Italian Linguistic Atlas (*Atlante Linguistico Italiano*; referred to as *ALI*) started in the period between the two world wars. This colossal work was the brainchild of the Italian linguist Matteo Giulio Bartoli, born in Labin, a Professor at the University in Turin and the founder of neolinguistics, whose opinion was that the collector of linguistic information should only be one and the same person. The many divisions in Italy, due to the high number of regional dialects, and above all the borders traced between them could be self-willed; between two areas, examined by two different collectors, who cannot have the same way of doing research and the same feeling for noting differences, a doubtful "regional dialect border" could arise even where there is actually none.

The co-founder was Professor Giulio Ber-toni, Full Professor at the University of Turin.

The challenge of the exhausting task of surveying informants was entrusted to Ugo Pellis, an excellent professional linguist, founder of the Philological Society of Friuli, which has its seat in Udine: he collected materials from 1925 until his death in 1943.

He started a very noble, but also very hard work. The huge amount of work would last for 18 years and he was the only inexhaustible collector of materials, in all the meanings that this expression can have.

The survey consisted of a general and an extra part, alongside with a morphological supplement: there were 17 000 pages in 8 volumes. The survey net covered all of Italy and Istria, which in those times belonged to Italy.

The first seven volumes of the Italian Linguistic Atlas were published in 1995, 1996, 1997, 1999, 2001, 2003, 2008. The definitive edition is based on the materials collected by Pellis.

Key words: The Italian Linguistic Atlas (*Atlante Linguistico Italiano* - *ALI*), neolinguistics, areal linguistics, linguistic geography, questionnaire, dialectal spot, informer